

S Z E M L E

Helytörténetírás és nyelvészet

A világháború után az államtól a nép irányában bekövetkezett hangsúlyváltás irodalmunkban mind élénkebben érezhető. Új folyóiratok, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának kiadványai, szűkebb körű doktori disszertációk, majd egy-egy nagy feltűnést keltő monográfia (Tardi helyzet, Puszták népe stb.) után a most megindult Magyarország felfedezése c. sorozattal a népi érdeklődés szociográfiai ága elérkezett az átfogó szintézishez. A magyar történettudomány frissességét bizonyítja, hogy nehezebb tudományos vértetben is a szociográfiával egyidejűleg tudta megfutni ezt az utat és népiség- és településtörténeti disszertációk és monográfiák után ugyancsak elég erősnek tartja magát egy népiségtörténeti szintézishez.

A Magyar Tudományos Akadémia új, Magyarság és Nemzetiség c. sorozata, amint annak egésze az első kötet előszava nyomán előttünk felrajzolódik, egyike lesz a magyar történettudomány legnagyobb stílu vállalkozásainak. Két sorozat keretében kerülnek megoldásra a magyar népiségtörténet problémái: az első sorozat egyes kötetei egy-egy megyével foglalkoznak, a második sorozat pedig az első adatain felépülő összefoglaló jellegű munkákat fog tartalmazni. Ezek közül megjelent az első sorozat első kötete, amely Szabó István tollából Ugocsa-megye népiségtörténetét adja.

A szerző és Kniezsa István, a nyelvész-munkatárs, imponáló munkát végeztek. A térképekkel, vázlatokkal, 30 oldalas francia kivonattal ellátott 600 oldalas kötet a maga kábító adathalmazával, elsőrangú jegyzetelésével olyan munka, melyet a magyar történelemmel foglalkozók Csánki történelmi földrajzához, vagy más alapvető munkákhoz hasonlóan állandóan használt kézikönyvként fognak forgatni. S a két szerző munkájának érdemét még csak növeli úttörő mivoltuk. Nemcsak az anyagot kellett összegyűjteniök, de — ami sokkal nehezebb — a módszert is megalkotniök. Ezért mondja az Előszó is, hogy ez a kötet „próbaképen” jelenik meg (VIII. 1.) Ez azt engedi sejtetni, hogy a szerkesztők és szerzők is tudják, hogy vannak még a módszernek kiforratlan pontjai. Ha az alábbi kritika egy pár ilyenre mutat rá, az nem jelenti azt, mintha a fenti elismerésből akár csak egy jottát is vissza akarna vonni, hanem csak az a célja, hogy ez a tervbevett nagyméretű munka, amely szinte az egész magyar népiségtörténettel meg akar birkózni, minden igény kielégítésére alkalmas legyen.

A népiségi viszonyok feltárására az okleveles források mellett

Szabó elsősorban az egykorú család- és helyneveket veszi igénybe. Külföldön már régebben is használták ezt a módszert, mely azonban lelkiismeretlen kutató kezében igen nagy visszaéléseket tesz lehetővé. Szabó a végletekig tudományos és korrekt akar maradni, — és éppen ez a túlzott igyekezete vezeti nem egyszer tévútra. Nemcsak a magyarbarát elfogultság volna hiba a tudományos igazság ellen, épp oly hiba az is, ha túlzottan udvariaskodva a nemzetiségek felé, a magyarság számarányát csökkentjük. Bizonytalannak minősíti a magyar hangzású, de idegen népnevekből alkotott családneveket, pl. Lengyel, Rusznyák stb., holott maga is tudja, hogy a Török, Tatar nevek nem takarhatnak hasonló nemzetiségeket (5—6. L). Ennél sokkal súlyosabb hiba a helynevekből képezett nevek osztályozása. Ezeket szintén nem lehet nyelvi alakjuk szerint elbírálni, hiszen pl. *Ilosva* nevű rutén faluból más faluba költöző jobbágy könnyen kaphatta és kapta is az *Ilosvai* nevet, de ez a magyaros névalak az ő rutén nemzetiségén mit sem változtat. Igen sok olyan jobbágnév szerepel azonban Ugocsában, mely valamelyik szomszédos megye egyik községére vezethető vissza. S mivel a szerző csak Ugocsa vármegyével foglalkozott, ezen falvak népiségi összetételének megállapítására egyszerűen elővette az 1773. évi hivatalos összeírást¹ és mivel *akkor* *Ilosva* rutén volt, bizonytalan nemzetiségűnek minősítette pl. a fent említett *Ilosvai* nevet hordozó jobbágyot — *1548-ban!* (1. 6—8. 1. és Rakasz: 453. 1.) A hibát Szabó is látja, de elintézettenk véli azzal, hogy ez „ismét csak a magyarság hányadát sújtja” (9. 1.) Az objektív igazságot azonban maga a hiba sérti és nem az, hogy melyik nemzetiség vallja ennek kárát. Ebből az következik, hogy a kutatás nem torpanhat meg mint egy kínai fal előtt, a megyehatár előtt, s különösen nem egy ilyen sokak szervezett munkájából előálló nagy vállalatnál.

Ugyancsak fenntartással kell fogadni a bizonytalannak minősített nevek 10. csoportját, ahova azon nevek tartoznak, „amelyeknek megfelelő, vagy megtévesztő hangzású szavak a rutén és az oláh nyelvben található” (11, 1.). Pl. ilyen Csorba — és a rutén Scserba. A *Csorba* név tehát minden esetben bizonytalan, de viszonyosság nélkül, a Scserba rutén lesz. Alig képzelhető el, hogy a Csorba *magyar* minősítésével a magyarság jogtalan előnyhöz jutott volna, hiszen ilyen elírás elméletileg sem fordulhatott elő 1—2-szernél többször, hiszen a Scserba név, amit Csorbának lehetett volna elérni, alig fordulhat elő a nevek ezrei között — nekünk egyetlen példányt sem sikerült találnunk — míg *Csorba* majd minden oldalon akad, többszörösen is, pl. Veresmarton 1775-ben 9 drb., Batarcson ugyanakkor 11 drb. stb. Annál a hipotézisnél, hogy ilyen következetesen elírjanak egy nevet, mégis csak hihetőbb az a feltevés, hogy a feljegyzések helyesek és a Scserba név fordult elő kevesebbszer. Ilyen alapon még tovább is lehetne menni: a *Csuka* (*Czuka*) nevet

¹ Lexicon locorum regni Hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum. Budapestini, 1920.

pl. magyarnak minősítik a szerzők (Halmi, 1673), pedig végeredményben ez is ferdülhetett a szláv Scsuka, Styuka-ból. A valóság pedig az, hogy a forrásul szolgáló jogi és gazdasági fontosságú iratokat mégis csak gonddal készítették s az elírások nem fordulhatnak elő ilyen csapatosan. Ha a *Csorba* név esetleges elírásából pár esetben előny származnék is a magyarságra (s a többi nemzetiségek vajjon nem tehettek szert hasonló előnyökre?), súlyos hiba az igazság ellen, ha ennek megelőzése kétségtelen magyar neveket rekesztünk ki a magyarok közül.

Ez után az sem csoda, ha az 1567—74. évi dicajegyzékekben az egész vármegyéből szereplő jobbágynevek minősítése így oszlik meg: magyar: 1371, német: 24, szláv: 61, oláh: 5, török: 6, *bizonytalan*: 308, az összesnek 17,35 százaléka (152—155. l.), míg az 1775-ben szereplő 2767 névből már 862, tehát 31,15 százalék a bizonytalan. Az nem segít a dolgon, ha a szerző megjegyzi, hogy ha nem volnának elbírálási nehézségek, a bizonytalanoknak minősített nevet hordozó személyek „nem utolsó helyen a magyar elem számaikat gyarapítanák” (155. l.), hiszen mindenki a minősítéseket és a könyv számadatait fogja nézni és nem ezt az egy mellékmondatot.

Részletesen belemenni a nevek elbírálásába alig lehet, hisz a nevek ezreiről van szó. S bár tudatában vagyunk annak, hogy milyen óriási munkát jelenthetett ennek a hatalmas tömegnek az elbírálása, valamint annak is, hogy ilyen mennyiségnél lehetetlen azt kívánni, hogy egyetlen félremagyarázás se forduljon elő, s hogy egy-egy esetben más valaki ne adjon kielégítő más irányú magyarázatot, — mégsem tudunk szabadulni attól a benyomástól, hogy a szerzők a magyarságot indokolatlanul nagyobb szigorral kezelik. Lássunk egy pár példát: *Dorman* (Batár 1605, Kőkönyesd 1567) és *Dormani* (Batár 1631) töröknek minősítetnek, holott a kétségtelenül török (kun) eredetű név *o*-ja mutatja, hogy 1350 előtti: az *o* már magyar fejlemény a török név *u*-jából. A másik formában a szóvégi *-ny* ugyancsak tisztán magyar jellegű. A XVI—XVII. században rég elmagyarosodott már az illető család. *Bozzag* (Halmi 1574), *Bozzad* (1576) és *Borszak* (1579) minden esetben bizonytalan. Holott: *Bozzág* (ill. *Bozzád*) > *Borzág*. A *zz* > *rz* tipikus magyar hangfejlődés. Ez tehát magyar családnév lesz a *bodza* (< *bozza*) + a kicsinyítő *g* (*d*) szóból. *Tőrisz* (Egres 1638): *bizonytalan*. A *Tőrisz* (= *tőrész*) név színmagyar. *Geuncheül* (Szászfalu 1567, 1715-ben: *Gönczöl*): *német*. Pedig a *Göncöl* (< *Künzl*) név teljesen megmagyarosodott alakja a *Konrád* becézésének. Ha ez német, német az ilyen is: *Gellért*, *Menyhért*, *Bernát*. *Pernáth* (Kőkönyesd 1743): *bizonytalan*. Pedig ez *Bernát* lesz, sőt az is kérdés, hogy az 1865-ben ugyanott feltűnő *Pernák-láz* nem ennek a névnek újabb fejleménye-e? (A szerzők szerint: „Szláv eredetű személynév után.” 407. l. 95. sz. jegyz.) *Makár* (Fancsika 1743): szláv, pedig bármi más nemzetiségű is lehet (< *Macarius*). *Csedreg* lakosságáról csak a XV—XVI. századból vannak adatok s a korábbiakra a falu nyelvészetileg eddig meghatározatlan neve sem nyújt támasztékot. Személynévből eredőnek látszik (308. l.) — így a könyv. *Csedreg*

legrégibb alakja az ómagyar Chudruk (olv. Csüdrük). Ez valószínűleg Csüdür + k kicsinyítő képzőből olyan alakulás, mint Budur + k (= Bodrog). Csüdür személynév (utóbb: *Csödör, *Cseder; vö. Chidur Wenzel: Árpádkori OT. I. 108.) Tehát a név a magyarság ősi szerepére utalna. Czonka (Alsósárad 1625): *bizonytalan* (1. 11. 1.: mivel a rutén és oláhban van megtevesztő hangzású szó). U. O.: „bizonytalan: *Fedő* (v. ö. 1697)” és 1697: „bizonytalan: *Fedő* alias *Chonichanics* (v. ö. 1625: Czonka, 1671: *Fedő*)”. A tiszta magyar *Fedő*-név tehát az 1697-i adat miatt lesz bizonytalan már 25 évvel előbb. Előttünk valószínűnek látszó értelmezés: a *Fedő*-családból egy tag a *Chonichanics* (— talán *Csonkanics* = *Csonka*-fi) szláv melléknevet kapja (maga is elszlávosodik?), esetleg anyai ágon volt *Csonka*-ivadék. *Hoka* (Alsókaraszló 1572): *bizonytalan*, holott tiszta magyar név (*Hóka*.) U. o. és u. akkor: *Feulchen*: *bizonytalan* (1. még Felsőkaraszló 1509: *Felchen* szintén *bizonytalan*). Azonban *Feulchen* olv. Fölcén (y) < Felicián tiszta magyar képzés (1. Karácsonyi cikkét a M. Ny.-ben: XIX. k. 1923. 93. 1.) *Balko* (Királyháza 1567): *szláv*. Helyesen *bizonytalan*, mert lehet magyar is: *Balázs* illetve *Bálint* becézője (U. így: *Kisgérce* 1514, 1567). *Fewlder* (Királyháza 1470): *német*. Pedig legalább is *bizonytalan*: *Felder*, *Földör* név a *Friedrich* magyarosult alakja: *Fridrik* > *Fridir* (ik) > *Fir* (1) *dir* > *Feldér*. Német csak *Felder*—Mezei vonatkozásban lehetne, de az *ew* = *ö* hang inkább magyarra vall. Bökényben 1630-ban igen méltánytalan *Koro-t* szlávnak minősíteni (magyar *Kóró!*), mikor ezen és 5 *bizonytalanon*, melyek közül is kettő — *Czontu* (*Csonto*) és *Ferczez* (v. ö. 1603: *Ferczeh*, 1620: *Ferczes*) — határozottan magyar jellegű, csak 39 magyar jobbágy lakik a faluban, tehát más nemzetiségnek úgy sincs komoly nyoma. *Oremus* (Bökény 1665, Sásvár 1631): *bizonytalan*. Ez Jeromos régi magyar változata Hieronimusból. Továbbá a Bökényről nevezett nemesi családok sorában: *Csobod*: *bizonytalan*. Csak nem az oláh ciobotá miatt, az elég messze áll tőle, hisz *Csobod* ősmagyar személynév (v. ö. *Csoban*, *Csobod*, *Csabony* stb. változatok). Bökény földrajzi nevei közt: *Erthemlak* (1471): „Jelentése ismeretlen, magyar szónak látszik.” (303. 1. 107. jegyz.), de v. ö. *Erdim*, *Ertim* török eredetű ősmagyar személynév (helynévvé is: *Értény*), 1. EtSz.

Szabó azonban még tovább megy és az egyes falvakban jóval korábbra veszi fel az elruténesedést, mint azt saját adatai igazolnák.

„A XVI. sz. második felében... a sík föld teljes egészében a magyar, a hegyvidék pedig a rutén-oláh települési körhöz tartozott. A XVI. sz. második felében már az utóbbihoz kell számítanunk *Egrest*, *Rakaszt* és *Veresmartot* is...” (209. 1.) Nézzük részletesen, hogy minek alapján mondja ezt Szabó. Kezdjük *Rakasszal*, melyről nemcsak az egyes falvakról külön-külön értekező második részben van szó, hanem az ott szereplő nevek alapján részletesen is megrajzolja az elruténesedési folyamatot (73. 1.). „E folyamat kezdetei már kifejezésre jutnak a fenti rakaszi személynévekben is, különösen a nevek folyamatszerű csoportosításában:”

	Magyar	Szláv	Bizonytalan
1444.	2(2)	—	—
1548.	2(2)	—	2(2)
1549.	—	2(2)	—
1560.	4(6)	—	4(8)

(A táblázat szintén Szabóé — 73. 1. —, én csak a bizonytalanokat elválasztó vonalat iktattam be. „A zárójel között lévő számok azt mutatják, hogy az előző számokkal jelzett neveket hányan viselik a megadott forrásban.” 73. 1. jegyz.)

Ebből a táblázatból mindenekelett ki kell hagynunk a bizonytalanokat. *Bizonytalan* nevekkkel nem lehet bizonyítani sem elruténesedést, sem elmagyarosodást. Ha egyszer nem tudja a szerző megállapítani, hogy milyen nemzetiséghez tartoznak, hogyan akarja velük mégis bizonyítani egyik vagy másik nemzetiség előretörését?²

De ha valaki a táblázat első két oszlopában még látni vélne valamilyen elruténesedési folyamatot, az nézzen utána, hogy milyen jellegűek Szabónak itt felhasznált adatai. Nagyon jól tudjuk, hogy sem a dica-, sem a tizedjegyzékek nem tartalmazzák az illető falvak teljes lakosságát. De mégis az egész falura jellemző, általános jellegű összeírások, amelyben elvileg minden földművelő, illetve adóköteles jobbágy szerepel, a tartalmuk egy átfogó rendszeren épül fel. Szabónál erős hibaforrás, hogy ezektől az adatoktól nem különbözteti meg azokat, amelyek a véletlenül alapuló rendszertelenséggel örökítik meg a falvak egyes lakóinak nevét. A dica-jegyzék nem teljes, de nemzetiségi eloszlása az egész falura jellemző, mert egy átfogó rendszer alapján

² A kételkedők kedvéért azonban bemutatom a szóbanforgó bizonytalan neveket, hogy mindenki lássa, hogy mennyire nem alkalmasak ezek semmiféle elruténesedési folyamat igazolására. Tehát: 1548: *Ilosvay, Sárody*. Az első bizonytalanok minősítve 1548-ban, mert Ilosva községet (Bereg-m.) rutének lakják — 1773-ban (8. 1.). A második azért, mert Alsósárad „a Nagyszöllősi hegység rutén települési vidékéhez tartozik... azonban... lakosai között a XVI—XVIII. században számottevő magyar réteg is volt található” (277. 1. és 7. 1.). Hogy ez a réteg mennyire volt számottevő, azt mutatja az 1574. évi dica-névsor, amelyben 6 magyar, 1 szláv és 4 bizonytalan jobbágyfő — Szabónak ügyes képzésű műszava — szerepel (Szabó minősítése szerint! 278. 1.). Az 1560. évi bizonytalan nevek pedig: *Barchy* (mivel a névadó helységet „a kérdéses korban nem magyar, vagy nem csupán magyar népesség lakta...” „Hangsúlyozzuk azonban, hogy e helységek — több hasonlóról szól a szöveg — Ugocsa megyétől távol, sokszor az ország más részébe esnek, így a helység-név és a családnév között a kapcsolatot az előbbi csoportba — ahol a torzult nevekről volt szó — tartozó nevek bizonyosságával nem ismerhetjük fel.” 9. 1.), *Chyorba* (mivel a ruténben van egy megtévesztő hangzású szó: Scserba, 11. 1.), *Haly* (mivel ezt a nevet a Szabó által felvett bizonytalanok első tíz csoportjában nem találtuk, fel kell tennünk, hogy az utolsó csoport meghatározása szerint azért lett bizonytalan „mert nyelvileg egyáltalában meghatározhatatlan,” vagy „mert több nyelvhez is mutat rokonságot.” 11. 1.), *Phylep* (mint olyan keresztnévből képzett családnév, mely a magyarban, szlávban és oláhban ugyanazon hangalakban él, 10. 1.). — Ezek után azt hiszem senki sem fogja azt gondolni, hogy ezeknek a bizonytalanoknak a kihagyásával egy jelentős idegen nemzetiségű réteget akartam kiküszöbölni.

készült. De ha egy faluban az egyik évben ismerem két elzálogosított jobbágy nevét s azok véletlenül magyarok, következtethet-e ebből a falu magyar jellegére? Nem, csak arra, hogy magyarok is laknak ott. És ha később két olyan jobbágy nevét ismerem, akiket uruk egy másik földesúrnak engedett át és ezek szlávok, következtethet-e ebből a falu szláv jellegére s az előző esettel összevetve, egy elszlávosodási folyamatra? Nem, csak arra, hogy ott szlávok is laknak — de hisz ez az első esetben sem volt kizárva. Szabó fenti táblázatában szereplő számadatok mind ilyen részleges forrásadatok, hatalmaskodásban résztvevett, elzálogosított stb. jobbágyok nevei (453. l. 9—12. sz. jegyz.), amelyek éppen részleges jellegüknél fogva nem alkalmasak egy egész falura kiterjedő folyamat megindulásának a bizonyítására. Hiszen ha ő az 1549-ben szereplő két szláv név hatása alatt az elruténosedés kezdetét akarja megállapítani, ha következetes, 1560-ban a szláv nevek eltűnése és a magyar nevek előkerülése alapján azt kellene megállapítania, hogy az idegen elemek beolvadtak, az elruténosodási folyamat visszafejlődött. A források erre nem jogosítanak fel, hiszen, hogy 1560-ban magyar jobbágyok hatalmaskodtak, ebből semmi sem következik az esetleges rutén jobbágyokra. De éppúgy nem következik két-két 1444-ben, illetve 1549-ben elzálogosított jobbágy nemzetiségéből sem, hogy a faluban egy denacionalizálódási folyamat indult meg.

De hát Szabó nemcsak a családneveket használja fel, hanem a helyneveket is. Hátha ott találunk bizonyítékot erre a kérdéses folyamatra. „A XVI—XVII. századból... a falu területéről 27 földrajzi nevet ismerünk s ezek az egyetlen bizonytalan Zaskas (?) nevű föld kivételével vagy teljesen magyar eredetűek, vagy szláv eredetű kölcsönszavakból alakult s magyar szóval összetett patak- és dülőnevek.” (73. l.) Szláv eredetű kölcsönszavakból alakultként felsorol 5 dülő- és 2 pataknevet; ellenmondásban a könyv második részével, amely az itt felsorolt *Gálod mező* nevet nem szláv, hanem ismeretlen eredetűnek minősíti, mint a fenti *Zaskas*-t; 455. l. 28 és 30. sz. jegyz., továbbá *Jazolpataka*-t is, bár feltételesen a magyar *jaszol* szóval hozza kapcsolatba, szláv eredetéről nem beszélve: 456. l. 32. sz. jegyz.³ Különben, úgylátszik a „bizonytalan eredetű” *Zaskas* terra = sáskás sal. A 455. l. on ismeretlen eredetű, a 73. l. on pedig szláv eredetű kölcsönszóbol alakult és magyar szóval összetett *Gálod* mező pedig valójában magyar kicsinyítő képzésű szó *Gál* + *d*, tehát becenévből eredő. Továbbá „két névben (*Kojta havasa* és *Maloda-Tisza*) tiszta magyar-szláv összetétel ismerhető fel.” (73. l.) De *Kojta havasáról* a 456. l. 33. sz. jegyz.-ben azt olvassuk: „Szláv eredetű személynévnek látszik, de v. ö. a következő jegyzettel” Ott pedig a *Kaytar hegy forrása* névvel kapcsolatban: „Kajtar magyar közszó = ártalmas, haszontalan... Valószínűnek látszik,

³ Egy kicsit furcsa, hogy kínos pontossággal számontartja hat-hétszáz évvel korábban már magyarrá lett, itt szereplő hangalakjukban tökéletesen magyar közsavakból alakult magyar tulajdonneveknek egykori szláv eredetét. Mintha az elruténosedés számára akarná ezzel a talajt előkészíteni.

hogy a Kojta havasában és a Kaytar hegy-ben az első szó azonos.” Ezekről a kifogásoktól el is tekintve, a 27 földrajzi név között összesen 9 szláv-magyar keveréknév van (Szabó szerint). Ezek közül azonban a víznevek nem jönnek tekintetbe, mert azok rendszeresen igen messze, az első településig nyúlnak vissza s szívósan fennmaradnak a későbbi telepésrétegeknél is (16—17. l. és 38—39. l.), ezekkel tehát nem igazolható egy folyamat megindulása — a XVI. században. Hisz pl. a köztük szereplő Szalva nevet korábban a szerző is a népvándorlás korára viszi vissza (39. l. 1. sz. jegyz.). Viszont a dülőnevek — a már említett *Gá-lod mező* kivételével — valamennyien a „láz” (= rét, erdei kaszáló) szó összetételei (pl. *Hosszú Láz*, stb.), amelyről pedig alább olvassuk, hogy a „magyar nyelvterületen is használatos” (93—94. l.). Ezek szerint ha a földrajzi nevekkal akarnók bizonyítani az elruténesedést, ez semmivel sem ütne ki jobban, mint a családnevekkel való. Milyen alapon állítja Szabó mégis Rakaszról, hogy „a XVI. században már erős rutén réteget tartó” (73. l.), hogy ekkor már a rutén-oláh települési körhöz tartozott (209. l.), sőt hogy Egres, Veresmart és *Rakasz* már a középkorban többé-kevésbé rutén jellegű községekké vedlettek át.” (114. l.)

Egres. „...a XVI. század második felében Egres már túlnyomólag rutén jellegűt árul el...” (324. l.). Ezzel szemben Szabó adatai szerint van (anélkül, hogy az egyes nevek elbírálásának vitatásába belemen-nénk): 1567-ben (teljes dicális összeírás): 5 magyar, 2 szláv, 6 bizonytalan, 1567-től 1715-ig csak a felmerülő új neveket közli s ezek megosz-lása: 26 magyar, 8 szláv, 36 bizonytalan, 1715-ben az országos összeírás alkalmával készített összeírás teljes névsora: 8 magyar, 3 szláv, 3 bizonytalan, vagyis a 150 éves túlnyomó rutén jelleg ellenére is a nevek 57.14%-a a magyar, 21.43%-a bizonytalan és csak 21.43% a rutén! 1775-ben az úrbérrendezés alkalmával készített kimutatás teljes névsora: 4 magyar, 13 szláv, 18 bizonytalan (324—326, l.). Ezek a nevek a rutén-ség túlnyomó voltát szépen bizonyítják a XVIII. század második felében, 200 évvel később mint ahogy Szabó megállapítja!

Veresmartról sem tudja Szabó igazolni, hogy a XVI. század má-sodik felében már a rutén-oláh települési körhöz tartozott volna (209. l.), ha itt nem is olyan kiáltó az ellentét, mint a fenti két esetben. Az *1567-es* teljes dicális összeírásban van 9 magyar 4 szláv és 4 bizonyta-lan név. Az *1567—1720* között felsorolt új nevek között: 27 magyar, 6 szláv és 27 bizonytalan. Az 1720-as országos összeírásban: 6 magyar, 6 szláv és 21 bizonytalan és az 1775-ös urbáriális összeírásban: 8 magyar, 2 német, 21 szláv és 38 bizonytalan (547—549. l.). A nevek tehát a fo-lyamat megindulását már korábban is, magát az elruténesedést azon-ban csak a XVIII. századtól kezdődően mutatják. Jelentős azonban, hogy már 1512-ben külön Magyar- és Orosz-Veresmartot említenek a

Nyaláb várhoz tartozó „*possessiones wolachales*” között (amelyek közt különben Egres is szerepel).⁴ Ez azonban nem döntő bizonyíték, hiszen Szabó maga is azt állítja, hogy a *vlach* megjelölés alatt „nem nemzetiiséget, hanem nemzetiségre való tekintet nélkül vlach hegyipásztorjoggal élő vagy legalább is ilyen eredetű népet kell érteni” (119. l.). Az általa is idézett Kniezsa-féle cikk is állítja,⁵ hogy a telkes jobbágy terheivel szemben könnyebbséget jelentő „*ius valachale*” kialakulása után mind többen igyekeztek alája kerülni. Általában pedig a Szabótól idézett tanulmányok (104. l.) arról győznek meg, hogy a vlach-kérdés még koránt sincs annyira lezárva, hogy egy ilyen adatból súlyos következtetéseket vonhatnánk le. És a fenti kategorikus megállapításait nem ellensúlyozza az sem, hogy másutt magyar szórványokat is elismer a rutén területen (110—113. l.). Egres, Rakasz és Veresmartból képzett neveket pedig a XVI. századtól kezdve bizonytalanoknak veszi, mivel ezek a falvak ekkor már „elruténésedtek” (7. l. jegyz.!).

Módszertani szempontból Szabó könyve sajátos vegyülete a friss és a kevésbé modern elgondolásoknak. Az Előszóban a sorozat szerkesztői azt mondják, hogy az írók „tudatosan nem államtörténeti jellegűnek fogták fel feladatukat... úgy érzik, hogy elérkezett már az ideje, hogy a nép ne csak az állammal való kapcsolatai révén tétessék a története kutatás tárgyává, hanem önmagában is” (VII. l.). Viszont korántsem a népet „önmagában” veszi vizsgálat alá a szóban forgó kötet, hanem csak annak egyik vonatkozását: a nemzetiséget. A gazdasági viszonyokról kevés szó esik (pl. 146—152. l. és 179—188. l.), s az is inkább csak azért, mert az előbbi szempont kívánja, de hiányzik a gazdasági állapotnak a nemzetiségihez hasonló rendszeres figyelemmel kísérése. Pedig a népiségnek ez éppúgy egyik oldala, mint a nemzetiség, s a nemzetiségi változások ütőerejére az esetlegesen együttjáró gazdaságiak nem kis mértékben folyhatnak be. Megtörténik, hogy ebben a vonatkozásban Szabó elmarad Csánki mögött: Halminál még említi (364. l. jegyzetben!), hogy voltak országos vásárai, de (Szöllősvég-) Ardó 1361-ben kapott hetivásár jogát, Nagyszöllős 1427-ben kapott országos vásártartási jogát még Csánkiból is feleslegesnek tartja átvenni,⁶ nemhogy az egész népiséget igyekeznek gazdasági oldalról is megfogni.

Az sem egészen világos előttünk, hogy a sorozat szerkesztői ilyen munkákon keresztül hogyan akarnak közelebb jutni „a magyar nép apolitikus öntudatlan életének megismeréséhez és népi egyénisége jellemvonásainak megismeréséhez” (Előszó VIII. l.), mikor Szabó még arra is ritkán tekint, hogy a népnek vallása is van. A reformáció és ellenreformáció bizonyára Ugocsát sem kerülte el (de ha elkerülte, az, még érdekesebb), ez is hozzátartozik a népiségi képhez. És ha a tizedjegyzékeket olyan nagy mértékben fel tudta használni, egyéb felhasználható egyházi jellegű forrásra nem bukkant? Pl. a történelem egész, folyamáról nem maradt fenn Ugocsa vármegyéről egyetlen *canonica*

⁴ A Perényi-testvérek osztálylevele. 1512. — Tört. Tár. 1903. 127. l.

⁵ A tót és lengyel költőzködő pásztorok magyar kapcsolatai. Etnográfia. 1934. 71—72. l.

⁶ Csánki: Magyarország tört. földrajza. I. k. 430. és 431. l.

visitatio vagy protestáns egyházlátogatási jegyzőkönyv sem? Nem lát-szik ismerni azt a tényt, hogy Drág vajdáék — akiknek pedig Szabó a rutén település megindulásában nem csekély szerepet juttat (96. és köv lk.) —, körtvéyesi (Máramaros vármegye) kolostoruk élére Konstantinápolyból kértek apátot, bár maguk már katolikusok voltak, s Antonius pátriárka az általa küldött apátra többek közt az ugocsaí oláhok feletti joghatóságot is ráruházta.⁷ Csánki csak történelmi földrajzot írt, de említi a nagyszöllősi ferencrendi kolostort,⁸ Szabó népiségtörténeti tanulmányt, és mégsem említi ugyanazt. Egy karthauzi kolostor elhanyagolható tényező egy terület népiségtörténetében, de éppen a néppel rendszeresen foglalkozó, azzal állandó kapcsolatban élő ferencrendiek kolostorai nem. Amint a nagyszöllősi kolostor három tagját is (Szendrei Ferenc, Nagy Mátyás és Lippai Kis Lukács) 1672-ben a bujdosók egy 60 főnyi csapatának az üldözése elől szekeres parasztok mentették meg, faággal takarva be őket.⁹

Szabó megmarad a magyar historikusok álláspontján, amikor nem ismeri el a magas és mély kultúrák különbségének és a népiség bálványainak mindenhatóságát, hanem műve szerkezetét azon tényezőkre építi fel, amelyeket az adatokból döntőeknek ismert meg: kismanesekre, nagybirtokos családok munkájára stb. Ezzel szemben azonban igen következtetlenség hatnak azok a kijelentései, hogy a birtokosokat nem számítja a közösséghez (18—19. l.) Ez mintha csak egy idegen felfogás reminiscenciája lenne, mely mindenáron el akarja tüntetni a magyar magaskultúrájú rétegeket, hogy ilyenformán joggatlanul megnövelhesse a nemzetiségek arányszámát. A gyakorlatban Szabó koncepciója ezzel ellentétes és szigorúan a magyar történelem alapjain áll, tehát ezeknek a kijelentéseinek nincs sok értelmük. Egy nagybirtokost természetesen nem lehet egy falu keretei közé szorítani, de ez nem jelenti azt, hogy nincsenek is kapcsolatai azzal a faluközösséggel. Csak más a funkciója abban a közösségben, — de hiszen egy módos nagygazdának is más a funkciója a faluban, mint egy földhözragadt zsellérnek! Ugyanide tartozó hiba, hogy eltekint a falu helyi vezetőitől, a tanítótól és a paptól. Nemcsak, hogy rendszeresen nem kutatott utánuk, de a keze közt lévő adatokat sem közli, mint a református papoknak már megállapított névsorát (1. pl. a második részben Batár, Csedreg, Dabolc, Halmi falvakat), hanem csak utal ezekre. Ebben is a parasztlakosság kissé egyoldalú hangsúlyozását kell látnunk, ami nem felel meg a tényeknek.

⁷ Hóman—Szekfü: Magyar Történet. III. k. 93. 1.

⁸ Csánki: i. m. I. k. 430. 1.

⁹ Karácsonyi J.: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. k. 471—472. 1. — A fentiek megírása után került a kezembe Szabó Népiség és vallás c. tanulmánya a Protestáns Szemle f. é. áprilisi számában. A mondotakon azonban a cikk nyomán sincs okom változtatni. Szabó a cikk harmadik sorában már megállapítja, hogy a vallásnak a népi jegyek közt első tekintetre is szerepet kell szánunk. De a kötet 600 oldalát mégis egyetlen ily jeggyel, a nemzetiséggel tölti meg, a vallási jegyek pedig csak egy öt és fél oldalas tanulmányt áldoz egy folyóiratban, tehát kikezdve a kép teljességét az egyes vonások szétbólasásával.

Végül még egy súlyos probléma merül fel a könyvvel kapcsolatban: mennyiben sikerül a tárgyalni szándékozott sok tényezőtől befolyásolt népiségi folyamatokat egy változatlan és előre meghatározott közigazgatási keretbe: Ugocsa vármegye határai közé beszorítani. Hála Ugocsa viszonylagos kicsiségének, ez várakozáson felül sikerült, de nem hiánytalanul. És sajnos itt a szerző nem volt elég ruganyos, módszerét nem simította hozzá a helyi adottságokhoz. Turterebest és a két Gércét a szerző szerint több szál köti Szatmár megyéhez, mint Ugocsához (94—95, 389—390, 525—526. 1.). Ezeket az ok említésével el kellett volna hagynia s nem a mechanikus vármegye-integritást erőszakolni, mikor a könyv célja mégis csak a nép és nem a megye. Hasonló eset: Misztice és Lukova vármegyei hovatartozása sokáig ingadozó volt. „Végül is a két falu Bereg megyéhez került, a közigazgatásnak különben is csak e települések kialakulása után meghúzott választóvonalánál azonban erősebbnek kell tekintenünk a közös birtokosok, a közös eredet és a közös települő népelemek tényeit, mélyek a Borsova völgyét a népiség története szempontjából mindvégig egygőz fűzték. Ebből a szempontból a borsovavölgyi településcsoporthoz tartoznak még a beregmezei Dobroka és Rosztoka is...” (102—103. 1.). Ezután az ember azt várná, hogy a szóbanforgó közösségek szintén tárgyalatni fognak a könyvben. De ismét győz a mechanikus szemlélet, s pár lappal hátrább megtudjuk, hogy még Misztice is kimaradt, mert mint „a megye határszélére eső község már előzőleg sem mindig tartozott Ugocsa megyéhez és végül sem maradt annak keretében” (131—132. 1.). Jellemző, hogy a probléma felmerülésének is egy egészen külsőséges szempont volt az oka, t. i. az 1567—74. évi adójegyzékben Misztice Ugocsa vármegye keretében szerepel (131. 1.). Pedig ezek olyan kis eltérések, hogy a könyv címe akkor is megmaradhatott volna Ugocsa megyének, ha ezekben az esetekben az organikusabb szempontok győznek. Már a nevek minősítésével kapcsolatban is említettem, hogy a kutatásnál nem tekinthetjük tabu-nak a megyehatárt, ha nem akarunk súlyos hibákba bonyolódni. Szabó maga is szükségesnek látta utána nézni, hogy az ugocsai kisnemesi társadalom kapcsolatban állott-e a szomszéd megyék kisnemesével (87—88. 1.). Szerencsére azt az eredményt kapta, hogy nem, s így a megyehatár itt társadalmi határ is, különben nem tudjuk, nem kellett volna-e itt is erőszakot tennie egy szervezettebb egységen a közigazgatási határ kedvéért.

Ez a szerencsés helyzet azonban nem áll fenn a rutén és oláh települési vidékeknél. „...az ugocsai Avas-oldal egyenes folytatása a szatmárinak, s hogy így az ugocsai és szatmári oláhság szervesen egybefügg...” (126. 1.) — mondja Szabó, de a szerves egybefüggés ellenére is követi a megyehatár elválasztó vonalát. Hasonlóképp a határozottan hegyvidéki jellegű rutén település tárgyalásánál is követi a vármegye-határnak a nagyszőlősi hegyvidéket hosszában metsző vonalát (7. sz. vázlat, 98. 1.), s nem aggódik, hogy a települési egységeknek ilyen megbontásából esetleg hibák is származhatnak. Különösen egy szerve-

Latinák Rudolf 1822—1907.

zett, egymás eredményeibe a megyei határok vége nélkül is bekapcsolódni tudó társaság munkafelosztásában kellene ezeket az organikusabb körülhalárolási szempontokat érvényesíteni. És az itt említett nehézségek a többi vármegyénél még csak fokozódni fognak.

Egy ilyen koncepciójú munkánál kicsinyességnek tartanám apróbb hibákra, egy-egy hiányos idézésre, kétes értékű számításra mutatni rá. A munka teljesítménye eléggé fel nem becsülhető, különösen ha számbavesszük, hogy „próbaképen” készült. A módszer hibái a kezdeményezés újdonságából magyarázhatók, másrészt azonban éppen a munkának úttörő mivolta érdemli ki fenntartás nélküli dicséretünket.

Reméljük, hogy Széchenyi akadémiájának a szerkesztők által emlegetett el nem múltó fiatalsága abban is meg fog nyilvánulni, hogy a következő kötetekben levonják majd a próba tanulságait: megtartják, ami időtállóan bizonyult és kijavítják azt ami vitatható.

Lénárd Ödön és Meskó Lajos.